

Др Нина ЗУПАН, LL.M. (Leiden)*

**КОНСТАНТИНОВИЋЕВА КОНЦЕПЦИЈА УРЕЂЕЊА
ЗАСТАРЕЛОСТИ: ДА ЛИ СУ ИДЕЈЕ О УТИЦАЈУ ВРЕМЕНА
У ПРАВУ ИЗДРЖАЛЕ УТИЦАЈ ВРЕМЕНА НА ПРАВО?**

Михаило Константиновић је идејни творац Закона о застарелости потраживања из 1953. године. У овом чланку се истражује на који начин је надоградио и премашио аустријски Општи грађански законик, који је до тада важио на великом делу југословенских територија, било непосредно било посредством концепата усвојених у Грађанском законик у Краљевину Србију. Његове темељне идеје су касније, уз мање (делимично неосмишљене) измене, преузете у Закон о облигационим односима, тако да неколико деценија није било потребе за већом реформом области застаревања. Савремене тенденције у тој области теже унеколико другачијој концепцији застаревања, којом се још већа пажња посвећује уравнотежењу положаја повериоца и дужника, као и обједињавању система. Међутим, треба узети у обзир да су оне последица савременијег дискурса о људским правима у приватном праву и проблема са применом делимично застарелих и непрегледних правила о застаревању у европским правним системима, где – за разлику од земаља некадашње Југославије – правила понегде нису осавремењена сто и више година.

Кључне речи: *Застаревање. – Михаило Константиновић. – Закон о застарелости потраживања. – Право на судску заштиту. – Упоредно право.*

* Судија Округног суда у Крању, Словенија, nina.zupan1@gmail.com.

1. УВОД

Застарелост није новитет савременог права већ класичан приватноправни институт.¹ Његови корени, као и корени института одржаја, изворно потичу још из антике и римског права. У време римског формуларног поступка *praescriptio longi temporis* је подразумевао процесну одбрану, приговор који су поседници у провинцијама ван Италије могли да поднесу против тужбе власника ради враћања ствари уколико су држаоци ту ствар имали у дуготрајној државини (десет или двадесет година) (Jansen 2012, 156). Право опште временско ограничење остваривања захтева на тридесет година уведено је у време цара Теодосија II (Triggiano 2013, 41). *Praescriptio longi temporis* је касније, када је донет Јустинијанов *Corpus Iuris Civilis*, временом постао општи темељ за одржај непокретности и имао је дејство стицања права, а у међувремену је, по узору на тај институт, уведена и општа, на већину осталих захтева применљива одбрана застаревања.

У средњем и новом веку, одржај и застаревање су се у Европи развијали истовремено. Германском правном окружењу, које је имало одлучујући значај и за правни развој на подручју некадашње Југославије, у време *mos italicus* и каснијег *usus modernus pandectarum*, својствена је рецепција римског права, уз истовремен утицај уобичајеног покрајинског права, као и канонског права и схоластичке филозофије. На основу свих тих утицаја развиле су се теорије о намерама и дејствима утицаја времена на права, док су правила о застаревању и одржају временом кодификована у грађанским законима појединачних немачких покрајина.

Најзначајнија од тих кодификација за нас је аустријски Општи грађански законик² (ОГЗ) из 1812. године, који је све до краја Другог светског рата³ важио⁴ на подручју данашње Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине; истовремено је на њему био заснован и Грађански законик за Краљевину Србију (СГЗ) из 1844. године (види нпр. Nikolić 2013, 77–82). На развој југословенског приватног (првенствено облига-

¹ Наравно, застарелост је позната и у другим правним областима, рецимо у кривичном и управном праву. У овом раду ћемо се усредсредити само на приватно, преважно облигационо право.

² У изворнику *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*.

³ Прецизније, до доношења Закона о неважности правних прописа донетих пред 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације, *Службени лист ФНРЈ* 86/1946.

⁴ Понегде у целини, на другим местима само за одређене правне области; понегде са каснијим новелама, а понегде без њих.

ционог) права утицали су и немачки Грађански законик⁵ (BGB) из 1900. године и швајцарски Облигациони законик⁶ (OR) из 1911. године. Све те три кодификације, које у нешто измењеном облику у својим изворним државама важе и данас, садрже и општа правила о застаревању.

Замена предратних прописа у Југославији био је дуготрајан, вишедесетогодишњи процес. Занимљиво је да је управо Закон о застарелости потраживања (ЗЗП) донет релативно брзо, 1953. године.⁷ У литератури није објашњена одлука југословенског законодавца да област застаревања потраживања уреди самосталним законом. Правац доношења прописа у то време већ сам по себи није указивао на намеру да се целокупан корпус приватног права сачува у јединственој кодификацији сличној ОГЗ јер су донети закони којима су одвојено уређиване појединачне области наследног и породичног права. Основни концепти стварног права су промењени под утицајем национализације, а област облигационог права још увек није била поново уређена.

Идејни творац ЗЗП је био проф. Михаило Константиновић (Николић 2010, 198). Он није предвидео да застаревање буде уређено у оквиру облигационог права, што потврђује чињеница да његова каснија Скица за законик о облигацијама и уговорима (Константиновић 1969) није садржала посебно поглавље о застаревању већ само одређене посебне одредбе које не можемо пронаћи у ЗЗП. То се односи, на пример, на одредбе о утицају застоја и прекида застаревања, као и одрицања од застаревања на однос између солидарних дужника, о утицају радњи једног солидарног повериоца којима се прекида застаревање на однос према осталим солидарним повериоцима, о могућностима пребијања застарелог потраживања, о застаревању јемствене обавезе и застаревању права примаоца упута (асигнатара), о застаревању потраживања из уговора о осигурању и сл.

2. КОНЦЕПТ СИСТЕМА ЗАСТАРЕВАЊА ИЗ ЗАКОНА О ЗАСТАРЕЛОСТИ ПОТРАЖИВАЊА

Иако је на великом делу југословенске територије постојала дугогодишња традиција примене ОГЗ, Константиновићева концепција уређења застаревања у ЗЗП удаљила се од ОГЗ у више значајних

⁵ *Bürgerliches Gesetzbuch*

⁶ *Obligationenrecht*.

⁷ *Службени лист ФНРЈ* 40/1953, 57/1954, *Службени лист СФРЈ* 29/1978.

својстава. Најзначајнија концептуална промена је потпуно одвајање уређења застаревања од уређења одржаја, који су у ОГЗ уређени у истом поглављу и за њих су важила одређена заједничка правила.⁸ Та одлука се чини логичном за југословенско право, у којем се примењивао другачији својинскоправни и стварноправни систем него у остатку Европе,⁹ али она у стварности није била усклађена са специфичности новог стварноправног уређења. Наиме, застаревање је још пре тога потпуно одвојено од одржаја, рецимо, у немачком BGB и швајцарском ОР. Мада се оба поменута института односе на негативне последице утицаја времена на права правних субјеката, она се ипак разликују у значајним својствима. Одржај је ограничен на права стварног права, нарочито на право својине, а истицање времена не доводи само до губитка права једног лица већ је битно да исто право последично стиче друго лице. Домет застаревања је шири и простире се на бројна правна подручја и у њима регулисана права, али подразумева „само“ губитак захтева за заштиту права – то супротној странци у супстантивном смислу ништа не доноси већ је само штити од могућности да поверилац своје основно материјалноправно право покуша да оствари на суду. Основно право повериоца ипак не престаје већ постоји и даље, као тзв. натурална облигација те основа за евентуално добровољно испуњење.

Закон о застарелости потраживања је надмашио ОГЗ јер је пратио модерне германске дискусије и на подручју утврђивања дејства застаревања. Према одредбама ОГЗ, застаревање подразумева губитак „права“ које се у законски одређеном времену није извршавало.¹⁰ Виндшајдов концепт захтева („*Anspruch*“) у време ступања на снагу ОГЗ, наиме, још није био познат.¹¹ Због тога је одредба ОГЗ која је остала непромењена до

⁸ Застаревање и одржај су у истом поглављу били уређени и у СГЗ (§§ 922–950а).

⁹ Са поменутим значењем одржаја, нарочито у области некретнина.

¹⁰ §1451 ОГЗ.

¹¹ У делу „*Die Actio des römischen Civilrechts vom Standpunkte des heutigen Rechts*“ из 1856. године Виндшајд (*Windscheid*) је најдоследније спровео разликовање од римске *actio* и формулисао појам материјалноправног захтева („*Anspruch*“), који подразумева право субјекта да од другог захтева одређено чињење, допуштање или пропуштање. Није реч о томе да би римски *actio* у свом језгру био искључиво процесни институт, већ о томе да је римско право постојало као систем тужби – из сваке тужбе коју је претор дозволио произишло је право тужиоца; данашње право чини систем права и њихових правозаштитних (материјалноправних) захтева, док је њихово процесно остваривање сасвим одвојено питање (Baldus 2011, 7). Уколико се у данашњем праву *actio* схвата као процесно право на тужбу које не каже ништа о њеној материјалноправној основаности, захтев представља материјалноправно право да се захтева остварење основног права (Storme 1995, 5).

данашњих дана дуго правила проблеме у савременој аустријској правној теорији. Дилема је у теорији и судској пракси коначно разрешена у корист става да није у питању губитак материјалноправног права самог већ само његовог остваривања тужбом (у материјалноправном смислу – тужба је дозвољена, али захтев није основан), док право, барем код потраживања, и даље постоји као натурална обавеза (Schwimann, Kodek 2016, 1408; Vollmeier 2009, 145). С друге стране, у члану 1 ЗЗП већ се говори о престанку „права да се захтева испуњење обавезе“, које наступа када протекне законски одређено време у којем би поверилац могао да захтева испуњење. Тиме је разрешена дотадашња несагласност у томе да ли се застаревањем губи само материјалноправно право или пак само правозаштитни захтев – потраживање после застаревања постоји и даље, али више не може да се остварује тужбом, већ постоји само још као натурална обавеза (Станковић 1969, 7–8).

Треће подручје у којем се ЗЗП показао као модеран закон јесте трајање општег рока застаревања који је износио десет година.¹² У ОГЗ општи рок застаревања је износио чак тридесет година; и СГЗ је познавао дугачак општи рок застаревања од двадесет четири године. У том смислу ЗЗП је премашио и тада важећи немачки BGB, у којем је општи рок и даље био тридесет година, и приближио се, рецимо, швајцарском ОР или италијанском *Codice Civile*, који су још тада познавали, а познају и данас, општи рок застаревања од десет година. Генерално, историјски развој дужине рока застаревања у Европи усмерен је на скраћивање тих рокова и указује на две тенденције. Прва, старија, била је диверсификација рокова застаревања у односу на различиту природу захтева: осим општег рока, били су уведени и краћи, посебни рокови застаревања. Друга, савременија тенденција јесте скраћивање општег рока застаревања. Наиме, раст броја посебних рокова застаревања значио је да се општи рок застаревања примењивао много ређе, па је из тог разлога његов смисао доведен у питање, док је истовремено јачало уверење да је вишедеценијски рок озбиљно предугачак.

Пошто је десетогодишњи рок застаревања за многе захтеве још увек предугачак, ЗЗП се није одрекао широке лепезе посебних рокова застаревања – које је, у поређењу са ОГЗ, још додатно диверсификовао

¹² Чл. 14 ЗЗП. Десетогодишњи рок је важио и за јудикатна потраживања и за застаревање самог права из којег произлазе појединачна повремена потраживања (чл. 23 и 16 ЗЗП).

и, осим трогодишњег посебног рока¹³ (који је најчешћи посебан рок у ОГЗ), увео и категорије потраживања за која су важили једногодишњи и двогодишњи посебни рокови застаревања.¹⁴ Међутим, посматрано упоредноправно, није се показало да је претерано ширење палете посебних рокова застаревања приступ који би могао да донесе добре резултате. На пример, у Немачкој је превелики број посебних рокова (због чега се често може наићи на сликовиту фразу о „барокној раскоши форме застаревања“, вид. Peters, Zimmermann 1981, 187),¹⁵ заједно са недвосмислено озбиљно предугачким општим роком застаревања, био један од најзначајнијих разлога за реформу уређења застаревања која је спроведена 2002. године. Наиме, тај институт није био прегледно уређен, што је повећавало правну несигурност (Peters, Zimmermann 1981, 178–185; Hattenauer 2019, 590–596). Иако ширење палете посебних рокова у ЗЗП само по себи није имало такву последицу, поставља се питање да ли је заиста било потребно. Одређене групе потраживања биле су подвргнуте краћим роковима, што указује на покушај рудиментарне заштите слабијих уговорних странака – двогодишњи рок је важио за потраживања различитих професионалних група за плаћање испоручене робе или обављеног посла односно услуга, а једногодишњи рок за тзв. потраживања из домаћинства (за плаћање електричне енергије и плина, воде, одржавање чистоће и других потраживања која се испоручују домаћинствима) и за потраживања за коришћење телефона, поште, радија, претплату на повремене публикације. Дужници које застаревање у тим случајевима штити најчешће су потрошачи,¹⁶ а поверилац је, с друге стране, најчешће субјекат који се својом делатношћу професионално бави на тржишту. И поред тога се чини да је додата вредност тако кратких рокова мала, уз чињеницу да је још

¹³ Тај рок је у ЗЗП важио за повремена потраживања (па и за камату), ануитете, закупнине и најамнине (чл. 15 и 18 ЗЗП). Новина коју ОГЗ није познавао јесте трогодишњи рок застаревања за међусобна потраживања привредних организација, занатлија и осталих носилаца делатности из уговора о испоруци робе и из уговора о раду и услугама закљученим у оквиру њихове делатности (чл. 17 ЗЗП).

¹⁴ Чл. 21 и 22 ЗЗП.

¹⁵ Укупан број посебних рокова застаревања премашао је сто (Hattenauer 2019, 580–583).

¹⁶ Али не увек – за уговоре који се односе на послове између привредних субјеката или занатлија и сл. био је прописан трогодишњи рок застаревања.

раније остварен трогодишњи посебан рок застаревања за многа поменута потраживања исто тако кратак и за њих погодан, и да не обраћа пажњу на слабости које доноси уситњавање правног уређења.¹⁷

Одредбама ЗЗП су и на другим подручјима отклоњени одређени недостаци или нејасне формулације ОГЗ. Тако су, рецимо, прилично прецизно одређени почетак тока и истицање рока застаревања. Док је одредбама ОГЗ тренутак почетка тока застаревања био одређен само посредно – што је могло да се закључи из навода да је за застаревање довољан временски период неизвршавања права „које би могло да се извршава“¹⁸ (према томе, ток застаревања покреће објективна могућност извршавања права), у ЗЗП је изричито одређено да застаревање почиње да тече првог дана после дана када је поверилац имао право да захтева испуњење обавеза (односно за омисивне обавезе после дана када је дужник поступио против своје обавезе), а истиче истицањем последњег дана рока.¹⁹ Почетак тока застаревања је јасније одређен за одштетна потраживања. Сачуван је трогодишњи субјективни рок, који је познавао и ОГЗ, и тече од упознавања оштећеног са штетом и њеним проузроковачем. С друге стране, у ОГЗ није био наведен почетак тока тридесетогодишњег објективног рока, што у аустријској теорији још и данас изазива различите интерпретације.²⁰ У ЗЗП је објективни рок скраћен на десет година и јасно је одређено да тече од настанка штете.²¹ Међутим, за одштетна потраживања за штету проузроковану кривичним делом уведено је потпуно ново правило: примењује се рок потребан за застаревање кри-

¹⁷ У теорији се краткоћа посебних рокова застаревања за потраживања те врсте и некада и данас темељила првенствено на карактеру потраживања која обично проистичу из послова намењених задовољавању свакодневних потреба, која су често су периодична и доспевају у кратким временским интервалима – неплаћен дуг који би се гомилао дуже време временом би могао да премаши материјалне способности дужника ако би био обавезан да га исплати одједном, а то је у супротности са повременим карактером тих потраживања (Станковић 1969, 55 и 87). Међутим, на томе се не заснива разлика између једногодишњег, двогодишњег и трогодишњег рока застаревања. Наиме, за друга повремена потраживања важи трогодишњи рок застаревања који би могао да важи, рецимо, и за потраживања из домаћинства.

¹⁸ „Der Nichtgebrauch eines Rechtes, das an sich schon hätte ausgeübt werden können“, §1478 ОГЗ.

¹⁹ Чл. 2 и 3 ЗЗП.

²⁰ Према једним ставовима рок тече од тренутка штетног поступања, а према другим од тренутка настанка штете (вид. Schwimann, Kodek 2016, 1529; Fenyves *et al.* 2012, роб. бр. 48 к §1489).

²¹ Члан 19, ст. 1 и 2 ЗЗП.

вичног гоњења, ако је дужи од грађанскоправног рока застаревања; на ток рока утиче и евентуални застој или прекидање застаревања кривичног гоњења.²² Према одредбама ОГЗ, у таквим случајевима је важио само тридесетогодишњи објективни рок који је текао од тренутка извршења кривичног дела.²³ Јасноћа је изостала код застаревања уговорних одштетних потраживања: она, према ЗЗП, застаревају у року који је потребан за застаревање уговорног потраживања,²⁴ али момент почетка застаревања није одређен, због чега може да буде спорно да ли и овде важе правила за уговорна потраживања.²⁵

У ОГЗ и ЗЗП су слично уређени разлози за застој и прекидање тока рока застаревања. Код застоја тока рока застаревања реч је о класичној палети разлога какви су постојали у готово свим европским системима: интензивни међуљудски односи између странака правног односа (брачна заједница, однос родитеља и деце, стараоца и штићеника у време трајања родитељског права, односно старатељства), због којих би било неумесно да се од повериоца тражи судско остваривање захтева, и препреке које повериоцу онемогућавају да оствари захтев, нарочито виша сила или оправдано одсуство повериоца. У националним законима ти разлози су додатно прецизирани. У ЗЗП у те разлоге је, рецимо, уврштен и однос између лица запослених у туђем домаћинству и послодавца и члана његовог домаћинства, уколико су у питању потраживања према послодавцу; застој тока рока важио је и за потраживања лица у војној служби за време рата или мобилизације.²⁶ У том закону се први пут помиње појам „несавладиве препреке“ које онемогућавају судско остваривање потраживања. То је правни стандард који обухвата више од саме околности потпуног престанка рада правосућа предвиђене ОГЗ, којом се судовима омогућава да флексибилно процењује положај повериоца. У ЗЗП је одлагање истицања рока (када се ток рока не зауставља већ се на одређено краће време само одгоди његово истицање, односно наступање застаревања) проширено са потраживања малолетних и пословно неспособних лица која немају заступника и на случајеве међусобних потраживања заоставштине трећих лица и потраживања против лица која се налазе на служењу

²² Члан 20 ЗЗП.

²³ §1489 ОГЗ.

²⁴ Члан 19, ст. 3 ЗЗП.

²⁵ Као почетак тока застаревања у тадашњој теорији је утврђен тренутак када је дужник прекршио уговорну обавезу и када је оштећени сазнао за штету (Станковић 1969, 74).

²⁶ Чл. 25 ЗЗП.

војног рока или на војним вежбама.²⁷ И у ОГЗ и у ЗЗП постоје два начина прекидања застаревања: када дужник призна дуг (изричито или посредно, нпр. плаћање дуга или камате, осигурање)²⁸ и када поверилац пред судом предузима радње ради остваривања потраживања. О томе ЗЗП садржи много прецизнија правила него ОГЗ – наиме, у ЗЗП су одређене радње које долазе у обзир приликом одређивања момента од којег рок почиње да тече поново и последице процесних ситуација када нема мериторне одлуке о захтеву.

У ЗЗП су слично, а понегде прецизније уређени начин остваривања и последице застаревања. Сачувано је правило о поштовању застаревања само на приговор дужника,²⁹ које се прилично афирмисало у већини европских кодификација, правило о праву повериоца на намирење из ствари дате у залогу и после застаревања обезбеђеног потраживања које је из ручне залогe проширено и на регистарску залогу³⁰ и правило о изостанку кондикцијског захтева у случају добровољног измирења застарелог дуга.³¹ Два нова правила, која у ОГЗ нису била позната, односе се на дејство застаревања главног потраживања на застаревање споредних потраживања и на дејство застаревања потраживања главног дужника на застаревање јемствене обавезе.³² Међутим, у ЗЗП је рестриктивније уређена аутономија странака у вези са застаревањем, односно питање да ли странке правног односа могу нека од правила о застаревању да замене сопственим диспозитивним правом. У ОГЗ, као, на пример, и у немачком BGB, било је допуштено³³ споразумно олакшавање наступања застаревања (нарочито скраћивањем рокова застаревања), док је у ЗЗП (слично као, рецимо, и у швајцарском ОР³⁴) предвиђена потпуна когентност режима застаревања.³⁵ Делимично је ограничена и дужникова једнострана аутономија – он не може унапред

²⁷ Чл. 29 и 30 ЗЗП. Наступање застаревања се одгађа краће време после испуњења одређених услова, на пример, када малолетник постане пунолетан или добије заступника; када је заоставштина предата наследнику или је постављен њен старатељ; када се лице врати са служења војног рока или војних вежби.

²⁸ Члан 31 ЗЗП.

²⁹ Члан 11 ЗЗП.

³⁰ Члан 9 ЗЗП.

³¹ Члан 8 ЗЗП.

³² Члан 10 ЗЗП.

³³ У § 1502 ОГЗ забрањује се продужавање рокова, па је, на основу закључивања *a contrario*, такво њихово скраћивање дозвољено.

³⁴ Члан 129 ОР.

³⁵ Члан 5 ЗЗП.

да се одрекне застаревања (такво правило је садржано и у ОГЗ³⁶), али застаревања може да се одрекне писменим признањем застареле обавезе после наступања застаревања.³⁷ Наравно, поверилац једнострано не може да утиче на застаревање које је већ наступило. Међутим, активно може да спречи наступање застаревања тако што ће свој захтев правовремено остварити судским путем.

Истичемо да је ЗЗП садржао одредбу која није била карактеристична за германско правно окружење, те је нису познавали, а ни данас је не познају ни ОГЗ ни BGB или ОР. Наиме, изричито је предвиђено да се правила о застаревању не примењују када је законом одређен рок за подношење тужбе или извршење одређене радње јер би, у противном, право било изгубљено.³⁸ Наиме, у питању су рокови који су у теорији одређени као тзв. преклузивни рокови.

3. ЗАСТАРЕВАЊЕ У ЗАКОНУ О ОБЛИГАЦИОНИМ ОДНОСИМА

Одлука југословенског законодавца да после 25 година стави ван снаге ЗЗП и да области које су њиме биле уређене пренесе у законик којим ће облигациони односи бити целовито регулисани, на основу које је 1978. године усвојен Закон о облигационим односима³⁹ (ЗОО), није посебно објашњена. При томе се нису десиле веће садржинске промене уређења, што указује на то да је ЗЗП био закон који у пракси није стварао потешкоће. Истина је да је већ и ЗЗП, термилошки, уређивао само застаревање „потраживања“, за разлику од ОГЗ, у којем је било речи и о „правима“, при чему треба узети у обзир да ОГЗ није уређивао само облигациона права већ и права стварног, наследног и

³⁶ § 1502 ОГЗ. Према устаљеном тумачењу у аустријској теорији и пракси, „унапред“ подразумева пре наступања застаревања (вид. нпр. OGH 7 Ob 153/15у, пресуда од 16. 10. 2015. и др.; Fenuves *et al.* 2012, роб. бр. 7 к §1502). Међутим, судска пракса пређашњем одрицању приговору застаревања не одузима свако значење – ако исто то произлази из околности конкретног случаја, уколико се дужник унапред (неважеће) одрекао застаревања, али је касније ипак остваривао приговор застаревања, поверилац успева позивањем на *replicatio doli* јер је, наводно, такво поступање дужника било супротно доброј вери и поштењу (Schwimann, Kodek 2016, 1589).

³⁷ Члан 6 ЗЗП.

³⁸ Члан 12 ЗЗП.

³⁹ *Службени лист СФРЈ 29/78* и др.

породичног права, као и лична права.⁴⁰ Застаревању „потраживања“ одговара и терминологија ЗЗП која се односи на носиоце права и обавеза. Наиме, коришћени су искључиво појмови „вјеровник“ и „дужник“, док је у ОГЗ коришћена шира лепеза израза. Чим се говори о застаревању потраживања која су по својој природи облигациона права, не чини се више необичним да се тај институт уређује у закону који се тиче облигационих односа. Међутим, и поред тога, у југословенској теорији се још за време важења ЗЗП водила расправа о томе шта је заправо предмет застаревања који се регулише поменутиим законом. Наиме, постојао је консензус да застаревању у начелу нису подвргнута само облигациона права већ да то могу да буду и друга права. Тако је било могуће наћи ставове да се ЗЗП додуше примењује непосредно на застаревање потраживања као облигационо право, али су одредбе његовог општег дела примењиве и на застаревање других застарљивих приватноправних права, уколико појединим прописима за њих нису предвиђене посебне одредбе (Stanković 1969, 5–6; Raspor 1982, 77).⁴¹ Будући да таквих одредаба није било, поменути став мора да је превагнуо и након што је застаревање уређено у ЗОО. Већ тада је у теорији критиковано то што је одељак о застаревању смештен у VI поглавље законика, под насловом „Престанак обавеза“. Наиме, таква систематика није усклађена са природом института застаревања јер је већ тада било јасно да то не подразумева престанак саме обавезе већ само правозаштитни захтев, дакле могућност повериоца да захтева његово испуњење (Raspor 1982, 9–10). Структура одељка о застаревању остала је иста, чланови су добили своје наслове, неки од њих сједињени су у један члан, док су други раздвојени у више чланова, а већином су остали садржински непромењени.

Међу значајније промене које су законом ипак донесене спада скраћење општег рока застаревања са десет на пет година.⁴² Такође, са десет на пет година скраћени су објективни рок за одштетна потраживања (док је субјективни рок остао трогодишњи) и рок за застаревање самог права из којег потичу повремена потраживања.⁴³ Рок за застаревање јудикатних потраживања (потраживања утврђених

⁴⁰ Имајући у виду да сва права, од бројних права која су регулисана у ОГЗ, нису по својој природи застарива, одредбама тог закона је морала чак изричито да буде искључена застаривост неких од њих.

⁴¹ За разлику од ОГЗ, у ЗЗП се пак није наводило која права нису застарива; изузетак је само одредба о незастаривости законског права на издржавање (чл. 16 ЗЗП).

⁴² Члан 371 ЗОО.

⁴³ Члан 373. и чл. 376, ст. 2 ЗОО.

судском одлуком) остао је исти – десет година.⁴⁴ Није јасно да ли се скраћење општег рока застаревања заснивало на основаним дилемама о примерености десетогодишњег рока или је у питању само општа идеја да дужника треба још боље заштитити; међутим, првенствено није јасно да ли се тада размишљало и о положају повериоца. Наиме, у систему застаревања увек треба настојати да се нађе равнотежа између интереса повериоца и дужника – на вагу су стављени право повериоца на судску заштиту и дужников интерес за могућност ефикасне одбране од захтева, који се истовремено подудара и са јавноправним интересом за што брже успостављање правне сигурности и стабилизовање правних односа. Што су рокови застаревања краћи, то више пажње треба посветити положају повериоца, јер може да дође до прекомерног задирања у његова права.

Двоструко скраћивање општег рока застаревања подразумевало је да би истовремено постојала чак четири кратка и релативно слична рока застаревања – осим петогодишњег општег рока, још и једногодишњи, двогодишњи и трогодишњи посебни рокови застаревања. То не би имало посебног смисла. Због тога је законодавац сачувао само трогодишњи и једногодишњи рок из ЗЗП, а двогодишњи је укинуо. Сва потраживања која су раније застаревала у року од две године, по 300 подвргнута су општем року застаревања (рок се за њих у ствари продужио) или неком од посебних рокова. Нова је опширна одредба о роковима застаревања код осигуравајућих уговора⁴⁵ – ти уговори се нису налазили у ЗЗП јер је Константиновић посебну одредбу о њиховој застарелости предвидео у делу Скице о уређењу уговора о осигурању.⁴⁶ Садржај 300 и Скице је у том делу сличан.

Промене у другим поглављима одељка о застаревању биле су мање, делимично само стилске. Поглављу о застоју застаревања додата је одредба према којој је застаревање у застоју и између ванбрачних партнера, све док постоји ванбрачна заједница.⁴⁷ Та новина је за оно време била напредна – у законима германских система се, када је реч о утицају на ток застаревања, ни данас не изједначавају брачне и ванбрачне заједнице. Последично, такво тумачење, с обзиром на јасне за-

⁴⁴ Члан 379, ст. 1 300.

⁴⁵ Члан 380 300.

⁴⁶ Члан 901 Скице.

⁴⁷ Члан 381 300.

конске одредбе, одбацује и судска пракса,⁴⁸ док део правне теорије то критикује (за аустријско право вид. нпр. Eupeltauer 1991, 28, и Fenuves *et al.* 2012, роб. бр. 3, 7 к §1495). Међутим, избрисана је одредба о одлагању истицања рока застаревања за међусобна потраживања заоставштине и трећа лица, највероватније због система преласка заоставштине на наследнике већ самом смрћу оставиоца;⁴⁹ тада је прецизиран тренутак од којег тече рок за подношење нове тужбе у случају да је прва одбачена због ненадлежности.⁵⁰

4. ЗАКОН О ЗАСТАРЕЛОСТИ ПОТРАЖИВАЊА И ЗАКОН О ОБЛИГАЦИОНИМ ОДНОСИМА У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ТРЕНДОВА УРЕЂЕЊА ЗАСТАРЕВАЊА

4.1. Општи и посебни рокови застаревања

4.1.1. Савремене смернице

Већ је поменуто да у Европи процес скраћивања рокова застаревања првобитно није био повезан са скраћивањем општег рока већ са диверсификацијом рокова и, последично, остваривањем краћих посебних рокова застаревања. Те рокове су познавале и ране велике грађанскоправне кодификације у 19. веку и на прелазу у 20. век јер су општи рокови застаревања били вишедеценијски. Брзим развојем правног промета и све ширим обимом послова који нису били обухваћени текстовима првобитних кодификација, процес се временом измакао контроли јер се повећавањем обима подручног законодавства у 20. веку знатно повећао и број различитих потраживања за која су важиле различити краћи посебни рокови застаревања. Постепен раст броја изузетака од општег рока застаревања имао је две последице. Прво, општи рок застаревања, који је према општем ставу био предугачак, примењивао се све ређе, па је стога његов смисао постао упитан. Друго, велика диверсификација и распршеност уређења посебних рокова застарелости рокова рушиле су кохерентност и транспарентност систе-

⁴⁸ У Немачкој је такав став прихваћен рецимо у одлукама OLG Nürnberg, пресуда од 22. 11. 2013 – 14 W 1107/13, OLG Brandenburg, пресуда од 8. 5. 2007 – 11 U 142/06, OLG Cologne, пресуда од 8. 12. 1998 – 13 U 105/98.

⁴⁹ Нису набрајани случајеви других радњи којима се (осим подношења тужбе) прекида застарелост већ је примењена само још генерална клаузула.

⁵⁰ Од правоснажности одлуке о одбацивању; исто важи и за случај одлуке, којом суд упути на надлежан суд.

ма застаревања и тиме смањивале правну сигурност. Све то важи и за германски правни простор.⁵¹ Проблеми су били нарочито очигледни у Немачкој, где су осамдесетих година прошлог века покренуте суштинске академске дискусије и припреме на измену BGB, које су се односиле и на регулисање застаревања.⁵² Тежња ка што већој примени краћих рокова указивала је на целисходност приступа којим се одређује краћак општи рок застаревања, којим би требало да се покрије што већи спектар захтева; а изузетака, дакле посебних (дужих или краћих) рокова, требало би да буде што мање. Такав приступ је изабрала Немачка, која је после скоро двадесетогодишње дискусије реформисала уређење те области 2002. године.⁵³ Њене реформне идеје наишле су на снажан одјек у међународној заједници те су у сличној, понегде и мало измењеној форми, прихваћене и у бројним међународним академским реформским моделима, као што су Начела европског уговорног права (PECL), Заједнички референтни оквир (DCFR), Заједничко европско трговинско право (CESL) и Начела међународних привредних уговора – PICC.⁵⁴

Међутим, манипулисање искључиво дужином рока, без уважавања осталих елемената система застаревања, може да доведе до прекомерног задирања у положај повериоца. Скраћивање објективних рокова повезано је са смањивањем заштите поверилаца – што је краћи рок, већи део поверилаца неће имати истинску могућност да остваре захтев, односно да добију ефикасну заштиту својих права. За уређење застаревања од одлучујућег значаја није само ток одређеног времена већ је битна и чињеница да је у том времену поверилац остао пасиван

⁵¹ У Немачкој је пролиферација норми којима су одређивани различити посебни рокови застарелости довела до стања које се, према процени правних теоретичара, састојало од стотину различитих одредаба (Zimmermann 2002б, 27). Тај проблем је уочен и у Аустрији (Bydlinki, Vollmaier 2011, 238). Швајцарска иначе познаје већи број посебних рокова, али пошто је општи рок нешто краћи него у Немачкој и Аустрији („само“ десетогодишњи), проблем је био мањи; део теорије и даље сматра да је та област уређена непрегледно и неусклађено (Huguenin, Thouvenin 2011, 310).

⁵² Прву опширну анализу постојећег стања и предлог реформи на подручју застарелости припремили су Цимерман и Петерс (види Zimmermann, Peters 1981). До ступања на снагу BGB 2002. године, о предлозима је више пута расправљано у широј академској заједници и радним групама извршне власти, а нови концепт застарелости се при томе делимично променио.

⁵³ Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts од 26. новембра 2001, који је ступио на снагу 1. јануара 2002.

⁵⁴ Principles of European Contract Law, Draft Common Frame of Reference, Common European Sales Law, UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts.

по свом избору. То се дешава када је свестан свог захтева и лица дужника и истовремено га објективно ништа не омета у остваривању захтева. То се може назвати одређивањем другачијег момента почетка тока рока застаревања или застоја тока рока застаревања. Одређивање погодне дужине рока подразумева уравнотежење I) интереса повериоца који мора да има истинску могућност да оствари свој захтев, то јест да се уопште упозна са њим, да затим има примерено време да размисли о остваривању тог захтева у судском поступку и да квалитетном и доказима подржаном тужбом повећа своје изгледе за успех у поступку, и II) интереса дужника, што подразумева да што краће време буде изложен захтевима повериоца, да се не погоршава могућност његове одбране и да на одговарајући начин може да планира будуће располагање својом имовином.⁵⁵ Главни проблем је у томе што су интереси повериоца и интереси дужника у вези са почетком рока и дужином рока дијаметрално супротни: за повериоца је повољнији дуг субјективни рок, а за дужника кратак објективни рок. Према томе, интереси и једног и другог могу да буду одговарајуће уравнотежени само ако важи дужи објективни рок или пак кратак субјективни рок. Објективни почетак тока рока тешко је спојив са веома кратким роковима застаревања (Zimmermann 2002a, 80; Storme 1997, 82).

Према томе, основна карактеристика савременог приступа уређивању застарелости није само скраћивање општег рока застаревања већ преваходно његова промена из објективног у субјективни рок.⁵⁶ Алтернативно решење је одржање (и скраћење) објективног рока уз истовремено увођење додатног разлога за застој тока рока – који не може да почне да тече док поверилац није упознат са околностима захтева и самим дужником.⁵⁷ Дејство је потпуно исто као у случају субјективног рока. Предност застоја тока рока у односу на субјективно условљен по-

⁵⁵ Иако застарелост прати и јавноправне циљеве (правну сигурност), у приватном праву су првенствени индивидуални интереси странака. Међутим, брже успостављање стабилности правних односа, која је у јавном интересу, и олакшање дужниковог положаја, што је постигнуто кратким роковима застарелости, не могу да превагну над положајем повериоца. То је још очигледније када се узму у обзир околности да је у савременом праву право повериоца на судску заштиту заштићено као уставно право и основно право човека (између осталог, у члану 6 Европске конвенције о људским правима – ЕКЉП).

⁵⁶ За ово решење одлучили су се рецимо Немачка и Француска, а налазимо га и у CESL и PICC. У Аустрији је такво реформно решење предложено, али још није усвојено.

⁵⁷ Такво решење је предложено у PECL и DCFR, а од држава га је остварила рецимо Данска.

четак тока рока јесте у томе што терет тврдње и доказивања у погледу околности који се налазе у сфери повериоца лежи на повериоцу, а не на дужнику. (Zimmermann 2002a, 107; Lando *et al.* 2003, 177–178). Дужник може да се ослони на објективни почетак рока, док изузетак којим се утемељује застој застаревања доказује поверилац. Друга предност је у томе што се већ из законског уређења јасно види да је услов за почетак тока рока (такође) доспеће захтева – оно покреће ток рока, а непознатост са захтевом затим прави застој (Lando *et al.* 2003, 177). Доспеће захтева је предуслов за ток рока и у систему са субјективним почетком рока али је до тог закључка треба доћи тек логичким тумачењем закона (застаревање против повериоца не може да тече док он не може да остварује захтев, што, наравно, није могуће ако захтев уопште још није настао ни доспео). Правни лаик то може да превиди. Уређење са застојем застаревања може да има психолошку предност и за повериоца. Такође, правном лаику може да буде тешко да схвати која врста и количина информација ће се сматрати правнорелевантним упознавањем које утиче на ток рока застаревања; можда ће такође погрешно сматрати да ће ток рока покренути тек правно одређење захтева након што се посаветује са адвокатом. Уколико сам буде погрешно проценио у ком тренутку се упознао са захтевом (правно релевантно), можда ће предуго одгађати његово остваривање. Пошто ће поверилац-лаик инстинктивно мислити првенствено на почетак тока рока и његову дужину, опасност да ће захтев због сопствене погрешке остварити са закашњењем биће већа у уређењу у којем је почетак тока рока субјективно условљен. Но, међутим тамо где непознавање „само“ прави застој застарелости, а иначе рок почиње да тече у објективно одредивом року, просечан лаик ће највероватније првенствено покушати да поступа по том објективном року и прво ће потражити савет стручњака; уколико се са захтевом буде упознао касно, то му неће ићи на штету јер ће ток застаревања бити у застоју.

Кратак субјективни рок пак ни као општи рок застарелости не постоји самостално већ је обично допуњен још прилично дужим објективним роком који би требало да обезбеди да дужник не буде изложен захтеву (иако поверилац није упознат са њим) неограничен временски период.⁵⁸ Тамо где је застој тока застарелости субјективно

⁵⁸ Историјски, комбинација субјективног и допунског објективног рока прво се појавила у вези са захтевима за накнаду штете, а у Европи преовлађује и данас. Временом је у већем броју уређења преузета и за одређене наследноправне захтеве, често и за захтеве у вези са богаћењем, а према савременим смерницама остварује се и као општи рок застарелости примењив на већину захтева.

условљен, допуњују се два објективна рока – краћи, који може да буде у застоју, и дужи, максималан период, који не може да буде у застоју и после чијег истека захтев у сваком случају застарева. Не постоји јединствено решење дужине допунског објективног рока, али преовлађује десетогодишњи рок, док дужи рок обично важи само за захтеве за накнаду штете, нарочито за тзв. личну штету.⁵⁹ Уколико објективни рок допуњује општи субјективни рок, почетак његовог тока обично се везује за доспеће захтева јер је то најранији моменат у којем поверилац може да оствари захтев. Посебности пак важе за објективни рок који допуњује субјективни у одштетним захтевима, за које се почетак течења рока уређује тако што се везује или за моменат штетног догађаја или за моменат настанка штете.⁶⁰

4.1.2. ЗЗП и ЗОО

С обзиром на то да су се савремене идеје о кратком општем року застарелости условљеном субјективном везном околношћу за почетак његовог течења појавиле тек пред крај 20. столећа и да су првенстве-

⁵⁹ Такве дужине је објективни рок који допуњава општи субјективни рок или замењује период застоја застарелости, у свим инструментима модела, у Немачкој (где је десетогодишњи рок један од два допунска рока која истовремено постоје и тече од настанка штете) и у Данској. Десетогодишњи објективни рок је прописан као допунски рок за захтеве за надокнаду штете и захтеве у вези са богаћењем у швајцарском праву и за одређене захтеве за накнаду штете у шведском праву, док у Аустрији допуњује субјективни рок у захтевима из уговора о осигурању. Француска познаје двадесетогодишњи објективни рок који допуњује краћи општи субјективни рок, док Низоземска и Белгија двадесетогодишњи објективни рок остварују само као допунски рок за одштетне захтеве. Тридесетогодишњи рок познају Аустрија (као објективни рок који допуњује субјективни у одштетним захтевима и у неким захтевима из области наследног права), Немачка (где је тридесетогодишњи рок један од два допунска рока која истовремено постоје и тече од штетног догађаја даље) и Данска (где важи у случају личне или еколошке штете уместо десетогодишњег допунског рока). Иначе, у неким другим уређењима тридесетогодишњи рок је афирмисан као допунски рок за одштетна потраживања због посебних видова штете (нарочито еколошке штете, штете због јонизујућих зрачења и сл. – види нпр. швајцарско, низоземско, шпанско уређење и др.).

⁶⁰ У литератури је погодност везног тренутка у одштетним захтевима већ дуже време предмет дискусије без јасних одговора. Дискусија превазилази домет овог рада, али треба поменути да судска пракса Европског суда за људска права у последње време указује на то да барем у случајевима личне штете било какво ограничавање објективним роковима може да буде проблематично.

но биле условљене искуствима држава у којима су до тада преовладала веома дугачак општи рок застарелости и преобиле посебних рокова застарелости, Константиновићевој концепцији уређења застарелости из средине 20. века заиста не може много да се приговори. Наиме, полазећи од уређења у ОГЗ, Константиновић је, као што је већ објашњено, отклонио бројне недостатке аустријског законика, а нарочито одлучно предугачак општи рок застарелости. При томе не треба previdети да је одређивањем десетогодишњег објективног рока заправо поштовано опште правило да су, са аспекта заштите повериоца, неспојиви кратак рок и објективна везна околност за његов почетак. Десетогодишњи рок је довољно дугачак да се њиме положај повериоца углавном не угрожава. И не на крају, то се види из модерних смерница уређења застарелости где је кратак субјективни рок допуњен дужим, управо десетогодишњим максималним објективним роком. У том погледу ЗЗП је својевремено спадао у најсавременије законе.

Скуп посебних рокова застарелости тада, према предвиђањима, још није био толико несавладив да би могао да побуђује озбиљне сумње у правну сигурност корисника система. Додуше, истина је да је одређивање нове категорије потраживања за која је важио двогодишњи рок било највероватније непотребно – грешка је брзо отклоњена ступањем на снагу ЗОО. Учесници у припреми ЗОО су пак – уважавајући чињеницу да је у ЗОО општи рок застарелости чак скраћен напола – ипак посветили недовољно времена размишљању о потреби даљег постојања свих осталих кратких посебних рокова застарелости. То се нарочито односи на потраживања за која је важио једногодишњи рок застарелости. У германском правном окружењу ниједан од правних система (немачки, аустријски, швајцарски) не познаје тако кратак рок за упоредиве врсте потраживања – рецимо, трогодишњи или петогодишњи рок, иако се дужина рока утврђује на основу потпуно истих разлога као код нас.⁶¹ Укидање једногодишњег рока можда би било проблематично када би га заменио општи петогодишњи рок. Резервни трогодишњи рок који је, рецимо, важио и за остала повремена потраживања не би суштински, односно несразмерно отежавао положај дужника у одбрани у поступку.

⁶¹ Као што су опасност претераног оптерећивања дужника због гомилања повремених и других учесталих потраживања и за дужника специфични изазови доказивања да су испуњени свакодневни послови мањег значаја (Schwimann, Kodek 2016, 1467, и Fenuves *et al.* 2012, роб. бр. 3 к §1486 за ABGB; Honsel *et al.* 2007, 743, за ОР; Mansel 2001, 374, за BGB).

Осетно краћи петогодишњи општи рок застарелости из 300 по дужини и подручју практичне примене сам по себи, и поред своје објективне природе, није био много проблематичан. Пошто се примењивао претежно на захтеве уговорног карактера, могло се очекивати да ће се у пет година од доспећа захтева поверилац са тим захтевом и са дужником сигурно упознати. Неупознавање са таквим захтевима је заправо редак изузетак – у уговорном односу поверилац је по правилу већ од почетка упознат са садржајем односа и захтевима који из њега произлазе, као и, наравно, са сауговорачем. Другачија је ситуација са неугворним захтевима, нарочито за накнаду штете, а претежно и са захтевима у вези са богаћењем, па и са уговорним захтевима за накнаду штете. У захтевима те врсте знатно су учесталије ситуације да поверилац не зна за околности на којима се заснива захтев (настанак штете, штетно поступање; прелазак имовине, непостојање правног основа) и/или за проузроковача штете, односно за богаћење. Најпогоднији начин за решавање тог проблема јесте везивање почетка течења застарелости за субјективну околност, то јест за упознавање повериоца са захтевом и дужником. За деликтне одштетне захтеве трогодишњи субјективни рок у комбинацији са дужим допунским објективним максималним роком важио је и у ОГЗ и у ЗЗП, а затим и у ЗОО. То решење је, упоредноправно, и данас готово универзално усвојено, а у неким правним системима се у одређеним случајевима остварује чак искључиво субјективни рок. У поређењу са ЗЗП, у којем је важио десетогодишњи објективни допунски рок, законодавац је скраћивањем тог рока на пет година (највероватније по инерцији – јер је исто толико скратио и општи рок застарелости) оштећеног ставио у битно неповољан положај. Због краткоће петогодишњег рока у случају неугворних односа може да се догоди да захтев повериоца застари због тога што је истекао објективни рок још пре него што је субјективни рок уопште почео да тече, дакле још пре него што се оштећени упознао са захтевом и проузроковачем штете. Додуше, оштрину кратког рока унеколико ублажава околност да тече од тренутка настанка штете, а не већ од штетног догађаја (као што важи у одређеним страним правним системима), али тиме нису отклоњени сви недостаци. Можда се на тај начин решава са аспекта застарелости горући проблем латентне штете (карактеристичан случај су болести са дугим латентним периодом, нпр. азбестне болести), која се манифестује тек након дугог низа година или деценија од штетног поступања – наиме, може се сматрати да је болест, дакле штета, „настала“ тек када је постала споља препознатљива. С друге стране, пак, не решавају се проблеми када дуже времена није регистровано да је оштећеном причињена друга врста штете (на пример, због тога што је проузрокована на ствари која се ретко употребљава

или коју поверилац не контролише стално јер ју је проузроковач дуже време успешно прикривао или пошто дуже време није позната правно релевантна узрочна веза) или пак када му није познат проузроковач штете. Петогодишњи објективни допунски рок је тада био упоредно-правни раритет.⁶² У време доношења ЗОО, у важећем старом немачком BGB (пре реформе) и аустријском ОГЗ је, рецимо, био одређен чак тридесетогодишњи допунски рок, а у швајцарском ОР десетогодишњи (истина, сва три су се односила на штетно поступање).⁶³ Данас допунски објективни рокови упоредноправно такође остају дугачки, а у области одштете за тзв. личну штету (због задирања у живот, тело, личност човека и достојанство, као и полни интегритет) у одређеним правним системима се чак и укидају.⁶⁴

⁶² Изузетак у том смислу је Италија, где и данас знају само за петогодишњи објективни рок који тече од штетног поступања и где субјективни рок за застаривање одштетних захтева уопште не познају (чл. 2947 *Codice Civile*).

⁶³ § 852 BGB (предреформска варијанта); § 1489 ОГЗ; чл. 60 ОР (предреформска варијанта). Додуше, у ОГЗ се не одређује изричито тренутак почетка тока рока, при чему се аустријска судска пракса заснива на ставу да тај рок тече од штетног догађаја, а барем новија теорија на ставу да тече од настанка штете (вид. напомену 20).

⁶⁴ У Немачкој после реформе општи рок застарелости важи и за одштетне захтеве за обичну штету, што подразумева комбинацију трогодишњег субјективног и десетогодишњег објективног рока који тече од настанка штете, као и још једног тридесетогодишњег објективног рока који тече од штетног поступања (релевантан је онај објективни рок који истиче први). За личну штету важи, осим субјективног рока, само тридесетогодишњи објективни рок који тече од штетног поступања; за намерно проузроковану личну штету субјективни рок пак не важи већ само тридесетогодишњи објективни рок повезан са настанком штете. Вид. §§ 197 и 199 BGB. У Швајцарској су реформом из 2020. године продужили субјективни рок на три године, а објективни допунски рок за одштетне захтеве за личну штету, који тече од штетног поступања, на двадесет година (чл. 60 ОР). У Низоземској важи комбинација петогодишњег субјективног и двадесетогодишњег објективног рока; изузетак чине еколошка штета и штета због опасних супстанци за које, осим петогодишњег субјективног, важи и тридесетогодишњи објективни рок. Према новом решењу, за личну штету (уместо раније важеће комбинације петогодишњег субјективног и тридесетогодишњег објективног рока везаног за штетно поступање) важи само петогодишњи субјективни рок (вид. чл. 3:310 *Burgerlijk Wetboek*). У Данској се та област уређује слично као у Немачкој, с тим што само за подручје одштета због професионалних болести по новом важи још само субјективни рок (§3 *Forældelsesloven*). У Француској важе десетогодишњи и двадесетогодишњи објективни рок (не допуњава га субјективни рок) за одштетне захтеве због личне штете (телесних повреда), односно штете проузроковане мучењем или сексуалном злоупотребом малолетне деце, који теку од стабилизације штете (чл. 2226 *Code Civil*), а десетогодишњи субјективни рок за случајеве еколошке штете (чл. 2226-1

Поменуто је већ да је недостатак ЗЗП била нејасноћа када почиње да тече рок за уговорне одштетне захтеве – а у ЗОО није искоришћена прилика да се недостатак отклони. Приликом доношења ЗЗП, као и ЗОО, законодавац је пропустио још једну прилику да можда, по угледу на швајцарско право, комбинацију субјективног и објективног рока застарелости, осим за деликтне одштетне захтеве, уведе и за захтеве по основу богаћења. За њих је тако важио општи објективни рок застарелости, што је његовим скраћивањем на пет година могло постати проблематично. Наиме, у спектар захтева те врсте спада и део оних код којих – слично као код одштетних захтева – може доћи до ситуације да поверилац дуже време не буде упознат са околностима захтева. У вези са захтевима неоснованог богаћења ваља додати и да само подређивање тих захтева режиму комбинованог субјективно-објективног рока неће отклонити све проблеме у вези са њима. Нарочито уређење захтева који су сродни захтевима за испуњење, према којем за захтеве за испуњење важи један рок, а за захтеве у вези са неоснованим богаћењем сасвим други рок застарелости, изазива конфузију код обе странке правног односа уређења застарелости.⁶⁵ Карактеристичан случај су захтеви за повраћај који потичу из неважећих или ништавих уговора за које би иначе за захтеве за испуњење важиле другачији рокови⁶⁶ или пак захтеви који би, уколико би постојао важећи правни основ били захтеви за испуњење па би за њих важио другачији рок.⁶⁷ Те потешкоће⁶⁸ се могу отклонити решењем за које се залажу творци савремених реформских академских модела: јединствен општи рок застарелости који је субјективног карактера и важи за већину захтева, укључујући кондикцијске.

Code Civil). У Белгији за одштетне захтеве важи комбинација петогодишњег субјективног и двадесетогодишњег објективног рока (чл. 2277 *et seq.*, *Burgerlijk Wetboek*).

⁶⁵ Тај проблем је пре реформе био познат и у Немачкој (вид. Peters, Zimmermann 1981, 292).

⁶⁶ На пример, када би за уговорне захтеве важио трогодишњи рок, а за кондикцијске захтеве петогодишњи рок.

⁶⁷ На пример, када треба да се плати накнада за коришћење која је по природи сродна најамнини, али за прву важи петогодишњи рок, а за потоњу (као повремено потраживање) трогодишњи рок.

⁶⁸ Па и многе друге, на пример, потешкоће у избору правилног захтева и њему одговарајућег рока застарелости када је у питању конкуренција захтева у вези са богаћењем и одштетних захтева за које су у ЗЗП и ЗОО важиле различити рокови застарелости.

Још неколико других, нових одредаба 300 није било најбоље дорађено, а детаљније разматрање тог питања превазилази обим овог рада. Укратко, треба поменути уређење застарелости за захтеве из уговора о осигурању који су делимично подвргнути субјективном року, међутим, режим је био непотребно компликован, али би га било могуће поједноставити;⁶⁹ изненађујуће је и уређење застарелости захтева зајмопримца за предају ствари која је предмет зајма⁷⁰ и регресног захтева послодавца према запосленом односно правног лица према члановима органа правног лица за надокнаду штете трећем лицу,⁷¹ за који су рокови објективни и изузетно кратки.

4.2. Остали елементи система застарелости

Каталог разлога за застој и прекидање течења рока застарелости у ЗЗП и 300 био је класичан и није одступао од упоредивих правних система, а у одређеним погледима био је и напреднији.⁷² Исти разлози су углавном остали и у савременом праву, које им додаје првенствено један разлог за застој или за одлагање истицања рока: време преговора

⁶⁹ На пример, чл. 380, ст. 1 300 (који, међутим, није оригинална идеја аутора 300 већ потиче још из Константиновићеве Скице). Истини за вољу, не постоји посебно основан разлог за покретање тока застаревања потраживања осигуравача; наиме, постоје два различита режима зависно од околности да ли је осигуравач за наступање осигуравајућег случаја сазнао још у години његовог наступања или тек касније.

⁷⁰ Чл. 559 300.

⁷¹ Чл. 170 и 172 300.

⁷² Шире одређење несавладивих препрека уместо више силе; проширење ефеката застоја застаревања и на потраживања између ванбрачних партнера. Треба напоменути да се у академским моделима у односима међу супружницима не предвиђа више разлога за застој застаревања; и мањем делу правне литературе постоје мишљења да у том односу застој није одговарајући (вид. нпр. Zimmermann 2002a, 140). Тај став је дискутабилан и националне регулативе га нису усвојиле у реформама већ су задржале разлог за застој застаревања. Друга новина академских модела (усвојила ју је и немачка регулатива) јесте то што се радње повериоца за остваривање захтева (нпр. тужба и сл.) сврставају у разлоге за застој тока рока уместо у разлоге за његово прекидање. Крајњи ефекат је сличан јер крај поступка обично резултира било успостављањем јудикатног потраживања било одбијањем захтева са дејством *res judicata*. Због тога је само ретко могуће да се исто потраживање поновно остварује како би могла да се прикаже разлика између тога да ли је рок поновно текао од почетка или ће даље тећи само остатак рока који још није протекао.

између странака о спорном захтеву.⁷³ Постоје убедљиви аргументи за његово увођење. Залагања за мирно и споразумно решење спора треба подржати јер је за странке тог односа по правилу финансијски, психолошки и логистички повољније – ризик и неизвесност у погледу решења спора су мањи, остварена је уштеда на трошковима формалних механизма за решавање спорова, странке саме себи диктирају ток преговора, а споразумно решење спора је за обе странке прихватљивије јер је у питању по правилу узајамно попуштање и ниједна странка не „побеђује“ нити „губи“. Преговори могу да трају дуго, због тога поверилац ризикује да ће његов захтев у међувремену застарети; дужник може привидном спремношћу за преговарање да обмане повериоца и убеди га да не остварује захтев.⁷⁴ Терање повериоца на судско остваривање захтева да би избегао застаривање изузетно негативно утиче на преговоре.

У савремено доба, одредбе о застоју застаривања потраживања лица запослених у домаћинству послодавца и потраживања поверилаца који се налазе у војној служби упоредноправно су ретке, архаичне појаве, а целисходност њихове даље примене упитна. Уникум са снажном дискутабилном додатом вредношћу у данашње време је и одлагање истицања рока застаривања у случају служења војног рока. У време ступања на снагу ОГЗ (из којег потиче одредба о утицају војне службе), боравак повериоца у иностранству због војне или државне цивилне службе представљао је озбиљну препреку за остваривање захтева јер је тада комуникација, с обзиром на технолошку неразвијеност, била отежана. У савремено доба уобичајене мисије у иностранству више не значе потпуну одсеченост од домовине; осим тога, судско остваривање захтева претежно се одвија уз помоћ овлашћених лица, односно опуномоћеника. Слично важи и за време служења војног рока. У околностима конкретних случајева, било би подесније процењивати стварну нарушеност могућности приступа суду и положаје разматрати у контексту непремостивих препрека за остваривање захтева.

У погледу ефеката и последица застарелости уређења, ЗЗП и ЗОО у време њиховог ступања на снагу нису суштински одступали од упоредноправних уређења, а значајније концептуалне промене за сада не

⁷³ Тај разлог налазимо у немачком и швајцарском правном систему, у практично свим академским реформским моделима, а признаје га и аустријска судска пракса.

⁷⁴ Дужникове приговоре застарелости у таквим случајевима упоредноправна уређења су још пре увођења новог разлога за застој течења рока разматрала у оквиру начела добре вере и права (вид. Zimmermann 2002a, 143).

налазимо ни у савременом праву. Нешто је другачији само угао посматрања ефеката: PECL, DCFR, CESL и немачко уређење ефекат застарелости одређују са становишта дужника.⁷⁵ Истицањем рока застарелости наступа застарелост која ствара право на одбијање испуњења обавезе, другим речима: приговор против захтева повериоца (Palandt, 2017, 249). У ЗЗП и ЗОО је, с друге стране, било одређено да застарелост наступа истицањем времена, а тиме престаје и право на захтев за испуњење обавезе (аспект повериоца), а затим се сасвим одвојено додаје да суд не сме да се обазире на застарелост уколико се дужник на њу не позива.⁷⁶ Угао посматрања који се усредсређује на права дужника омогућује јасније правно-теоретско извођење положаја уколико дужник не уложи приговор: тек употребом приговора „гаси“ се материјалноправни захтев и обавеза мења у натуралну обавезу, а неупотреба оставља захтев нетакнутим и такође утуживим.⁷⁷ Текстуализација каква је понуђена у ЗЗП– и ЗОО, наравно, ни у чему није била судбоносна, као ни остале неконзистентности, које су највероватније биле последица непрецизне редакције – са номотехничког аспекта би било адекватније коришћење јединственије терминологије. Наиме, застаревају захтеви, а изузетно право из којег потичу захтеви, а не потраживања, обавезе, дугови и слично, што све су термини који се спорадично могу пронаћи у оба закона.

4.3. Аутономија странака у вези са застаревањем

Одредбама ЗЗП и ЗОО изричито је искључена могућност да странке правним послом продуже или скрате законски прописани рок застаревања или да одреде да застаревање одређено време неће тећи.⁷⁸ У ЗЗП је та одлука тада највероватније деловала смислено – у поређењу са немачким или аустријским системом, у којима је уз тридесетогодишњи општи рок застаревања допуштено барем договорно скраћивање рокова, нови десетогодишњи општи рок из ЗЗП

⁷⁵ PECL, чл. 14:501/1, DCFR, чл. III-7:501/1, CESL, чл. 185/1, BGB, § 214, ст. 1.

⁷⁶ На аспект повериоца усредсређују се, рецимо, и PICC (чл. 10.1/1) и LC (чл. 1/1).

⁷⁷ Једнаки су и теоријски ставови у Швајцарској, чији ОР иначе не садржи никакву изричиту одредбу о дејству застаревања (Honsell *et al.* 2007, 792). У одређивању дејства застаревања аустријско решење је архаично; предложена је реформа у складу са немачким уређењем (вид. Bundesministerium Justiz, Textvorschlag Verjährung, <https://www.bmj.gv.at/themen/Zivilrecht/Reform-des-Verj%C3%A4hrungsrechts.html>, 5).

⁷⁸ Члан 5 ЗЗП, члан 364. ЗОО.

чинио се довољним компромисом, у који странке правног односа не би требало да задиру како мењањем појединачних елемената не би поништиле циљеве и сврхе уређења застаревања. Такође, рецимо Швајцарска усваја десетогодишњи општи рок, али аутономију странака забрањује.⁷⁹ Првим предлогом 300 (што је могуће пронаћи у литератури) – уважавајући осетно скраћење законски утврђеног општег рока застаревања – била је предвиђена могућност продужавања рокова, али је југословенска теорија аутономију странака на подручју застаревања претежно одбацивала истичући јавне интересе.⁸⁰ Предлог због тога није био усвојен.

Но, међутим, већа уговорна аутономија странака једна је од смерница савременог уређења застаревања, и то (без обзира на тежњу за увођењем кратких субјективних рокова) у оба правца: и у погледу могућности олакшавања и у погледу отежавања наступања застаревања.⁸¹ Бојазан да би странке непромишљеним интервенисањем прекомерно искривиле циљеве застаревања може се спречити преваходно одређивањем минималног и максималног периода који може да протекне до наступања застаревања, чега се уређења која омогућавају аутономију и послужују. Осим тога, мора да постоји могућност судске контроле поштености таквог договора, односно његове усаглашености са прописаним ограничењима – најпогодније је, у случају да је неусаглашен договор ништав, да се последично примени законски режим. У сваком случају, уговорна аутономија претпоставља одређени степен зрелости и рационалности странака. С једне стране, изричит уговорни договор о режиму застаревања за странке представља познато право. Странке на то питање већ од самог почетка обраћају

⁷⁹ Још у реформи швајцарског уређења застаревања из 2020. године страх од поништавања циљева и намена застаревања кумовала је одбијању могућности увођења аутономије странака (вид. Obligationenrecht: Revision des Verjährungsrechts, Bericht über das Ergebnis des Vernehmlassungsverfahrens, Bundesamt für Justiz, August 2012, 13–14). Међутим, ни швајцарско уређење није сасвим круто. Одредба члана 120 ОР у пракси се тумачи флексибилно – њен домет се своди само на рокове из поглавља ОР о застаревању (према томе, важи за општи рок застарелости, за петогодишњи посебан рок за потраживања свакодневног живота и сл.), али не и на рокове из других делова ОР и из других закона. За њих је дозвољено продужавање до десет година и скраћивање рока које је поштено према повериоцу.

⁸⁰ Тако објашњава Цигој (1984, 1153), који је иначе лично сматрао да је петогодишњи општи рок за непрофесионалне субјекте на тржишту изузетно кратак и залагао се за могућност договорног продужавања. Под утицајем ОГЗ, одређени аутори су били склони могућности евентуалног договорног скраћивања рокова.

⁸¹ Допуштају је, рецимо, академски реформни модели и немачко уређење.

посебну пажњу и последично су и унапред упознате са тим колико времена ће имати на располагању за остваривање захтева, односно за одбрану од њега, па у ту сврху могу да уложе одговарајућу енергију и средства. На системском нивоу то подразумева и поједностављивање уређења застаревања јер странке могу одређивањем сопственог режима застаревања да избегну потенцијалне неизвесности у вези са тиме који ће законски рок застаревања важити за њихов однос. С друге стране, уговорна аутономија подразумева и одређени ризик да ће крајњи резултат бити ван законски дозвољених оквира мењања уређења застарелости. Странке ће променити више елемената, већи је ризик јер њихово садејствовање може да буде непредвидљиво, а често ће бити видљиво тек *post festum*. Разумне странке ће мењати што мање да би резултати били предвидљиви; наиме, претпоставка за већи обим промена биће добро разумевање система застаревања јер, у супротном, то може бити мач са две оштрице.

С обзиром на то, права уговорна аутономија погодна је само за односе равноправних субјеката. Веће ограничење аутономије погодно је, на пример, за потрошачке уговоре јер би потрошачи, у супротном, могли често да буду подвргнути мењању режима застаревања на њихову штету. Такође, не може да се тврди да просечан потрошач коме су услови наметнути обраћа неку посебну пажњу на њихов садржај. Могу да се потпуно искључе промене на штету потрошача или пак да се предвиди општа могућност судске контроле поштености услова у којима није могуће неразумно одустати од начела која је законодавац имао у виду када је уређивао застаревање (вид. нпр. Palandt 2017, 232).

4.4. Преклузивни рокови

Обим овог рада премашује детаљнију дискусију о материјалноправном институту преклузије у приватном праву. Укратко, треба напоменути да је у ЗЗП била унета одредба, која је касније преузета у ЗОО, којом је била искључена примена одредаба о застаревању на преклузивне рокове, дакле рокове по чијем истицању се потпуно гаси само право. Иако је то можда добронамерна одредба намењена лакшем раздвајању својстава рокова застарелости и преклузивних рокова, изузетно је уставноправно проблематична са савременог становишта. Наиме, њоме се, између осталог, искључује и свака примена правила о застоју

течења рокова;⁸² међу разлозима који диктирају застој застаревања налазе се и они који корисника права потпуно спречавају да оствари спорни захтев или право, као што је постојање несавладивих препрека или процесна неспособност корисника права. Ситуација у којој повериоца, објективно посматрано, у кратком преклузивном року не би могао да остварује своје право, па би право после истека рока ипак било неповратно изгубљено, сигурно би представљао задирање у уставно и конвенцијски заштићено право повериоца на судску заштиту. То задирање би могло да има оправдање само у изузетним случајевима у којима је коначно разрешење односа од толико великог значаја да би одлагање наступања преклузије због застоја тока рока било у супротности са јавноправним интересима или остваривање права после одређеног времена више не би постигло праву намену. Међутим, прегледом палете преклузивних рокова у националним уређењима може брзо да се уочи да постоји већи број рокова који не подразумевају такве изузетне случајеве.

5. ЗАКЉУЧАК

Константиновићев систем застаревања који је заживео у ЗЗП у то време је значао добру равнотежу између континуитета добро познатог ОГЗ и отклањања његових најочигледнијих недостатака. Управо ово потоње је омогућило да се ЗЗП у свом језгровитом облику – са одређеним мањим променама које су донели ЗОО, а после распада Југославије и национална законодавства – у суштини примењује и данас. Такође, треба узети у обзир да су савремене смернице застаревања које теже нешто другачијој концепцији застаревања (концепт кратког општег субјективног рока или другачијег утицаја упознатости повериоца са захтевом на ток рока и дужег допунског објективног рока, смањење броја посебних рокова, већа уговорна слобода странака у вези са режимом застаревања) последица практичних проблема који се јављају због све веће непрегледности европских система застаревања, која у време настајања ЗЗП можда још није била толико изражена колико неколико деценија касније. Такође, последица су и савременијег и све ширег дискурса о људским правима и слободама, који до одређене мере треба поштовати и приликом

⁸² У аустријским и немачким прописима, где преклузија није систематски регулисана, дозвољена је разумна употреба одређених елемената застаре, посебно правила о застоју застаревања. Негде то изричито дозвољава закон, другде тако одлучује јуриспруденција.

озакоњавања правила у хоризонталним односима између појединаца у приватном праву. Одатле и усредсређивање не само на положај дужника већ и на положај повериоца – наиме, застаревање угрожава његово конвенцијско и уставно право на судску заштиту. Иако у светлу савременог права и Константиновићеве идеје имају недостатке који су приказани у овом раду, ипак се чини да би без тих идеја системима застаревања у државама некадашње Југославије данас реформе биле много више потребне него што то сада можемо да тврдимо.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Baldus, Christian. 2011. Anspruch und Verjährung – Geschichte und System. 5–28. *Verjährungsrecht in Europa – zwischen Bewährung und Reform*, Hrsg. Oliver Remien. Tübingen: Mohr Siebeck.
- [2] Bydlinski, Peter, Peter Vollmaier. 2011. Österreichisches Verjährungsrecht. Grundregeln – Grundstrukturen – Grundwertungen – Reformideen. 215–242. *Verjährungsrecht in Europa – zwischen Bewährung und Reform*, Hrsg. Oliver Remien. Tübingen: Mohr Siebeck.
- [3] Cigoj, Stojan. 1984. *Komentar obligacijskih razmerij*, II. knjiga. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list RS.
- [4] Eypeltauer, Ernst. 1991. Verjährungshemmung und Familie (Ein Beitrag zur Auslegung von § 1495 Satz 1 ABGB). Österreichische Richterzeitung: 26.
- [5] Fenyves, Attila, Ferdinand Kerschner, Andreas Vonkilch (Hrsg.). 2012. *Großkommentar zum ABGB – Klang Kommentar, §§ 1451–1502 ABGB, Ersitzung, Verjährung*. Lexis-Nexis (dostupno na portalu Lexis-Nexis).
- [6] Hattenauer, Christian. 2019. Prescription and Limitation in Germany and Austria. 507–632. *Limitation and Prescription, A Comparative Legal History*, eds. Harry Dondorp, David Ibbetson, Eltjo Schrage. Berlin: Duncker & Humboldt.
- [7] Honsell, Heinrich, Nedim Peter Vogt, Wolfgang Wiegand (Hrsg.). 2007. *Obligationenrecht I – Basler Kommentar*, 4. Auflage. Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag.
- [8] Huguenin, Claire, Florent Thouvenin. 2011. Verjährung und Reform in der Schweiz. 303–324. *Verjährungsrecht in Europa – zwischen Bewährung und Reform*, Hrsg. Oliver Remien. Tübingen: Mohr Siebeck.

- [9] Jansen, J. E., Thieves and Squatters. 1/2012. Acquisitive and Extinctive Prescription in European Property Law. *European Property Law Journal* 1: 154–166.
- [10] Константиновић, Михаило. 1969. *Облигације и уговори: Скица за законик о облигацијама и уговорима*. Београд: Центар за документацију и публикације Правног факултета у Београду.
- [11] Lando, Ole, Eric Clive, Andre Prüm, Reinhard Zimmermann (eds.). 2003. *Principles of European Contract Law*. The Hague: Kluwer Law International.
- [12] Mansel, Heinz-Peter. 2001. Die Reform des Verjährungsrechts. 333–425. *Zivilrechtswissenschaft und Schuldrechtsreform*, Hrsg. Wolfgang Ernst, Reinhard Zimmermann. Tübingen: Mohr Siebeck.
- [13] Nikolić, Dušan. 2013. Austrian Civil Code and Serbian Civil Law. 73–93. *Izročilo Občnega državljskega zakonika*, ur. Ada Polajnar Pavčnik. Ljubljana: GV Založba.
- [14] Николић, Душан. 3/2010. Утицај истакнутих правника на обликовање права у Европи и Србији. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 44: 183–201.
- [15] Palandt, Otto (Hrsg.). 2017. *Bürgerliches Gesetzbuch*, 76. Auflage. München: C. H. Beck.
- [16] Peters, Frank; Zimmermann, Reinhard. 1981. Verjährungsfristen. 77–373. Bundesminister der Justiz. *Gutachten und Vorschläge zur Überarbeitung des Schuldrechts*, Band 1. Köln: Bundesanzeiger.
- [17] Raspor, Andrija. 1982. *Zastara*. Zagreb: Informator.
- [18] Schwimann, Michael, Georg Kodek (Hrsg.). 2011. *ABGB Praxiskommentar*, 4. Auflage, Band 6. Lexis Nexis Verlag.
- [19] Stanković, Franjo. 1969. *Zastara potraživanja*. Zagreb: Novinsko-izdavački, štamparski i birotehnički zavod.
- [20] Storme, Matthias. 1/1997. Constitutional Review of Disproportionally Different Periods of Limitation of Actions (Prescription). *European Review of Private Law* 5: 79–100.
- [21] Storme, Matthias. 1995. Extinctive Prescription in Belgian Private Law – Old Questions and Recent Developments. 41–73. *Extinctive prescription, On the limitation of actions*, Reports to the 14th international Congress of the international Academy of comparative law. Deventer: Kluwer, ed. E. Hondius, <https://www.law.kuleuven.be/web/mstorme/extinctiveprescription.pdf>, последњи приступ 10. јула 2022.
- [22] Triggiano, Annalisa. 1/2013. Short remarks on extinctive prescription in legal history. *US-China Law Review* 10: 35–45.

- [23] Vollmeier, Peter. 2009. *Verjährung und Verfall*. Wien: MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.
- [24] Zimmermann, Reinhard. 2002a. *Comparative Foundations of a European Law of Set-Off and Prescription*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [25] Zimmermann, Reinhard. 2002b. Das neue deutsche Verjährungsrecht – ein Vorbild für Europa? 7 i nasl. Ingo Koller, Herbert Roth, Reinhard Zimmermann. *Schuldrechtmodernisierungsgesetz*. München: C. H. Beck.

Nina ZUPAN, LL.M. (Leiden), PhD

Judge at the District Court in Kranj, Slovenia

KONSTANTINOVIĆ'S CONCEPT OF LIMITATION OF CLAIMS: HAVE THE IDEAS ABOUT THE TIME'S INFLUENCE ON LAW WITHSTOOD THE INFLUENCE OF TIME?

Summary

Mihailo Konstantinović was the author of the 1953 Act on Limitation of Claims. The article explores how he improved and surpassed the rules on limitation set forth in the Austrian Civil Code which had previously been directly or indirectly applicable in a large part of the former Yugoslavia. His cornerstone ideas were later also copied with minor changes (partly not well thought through) into the Law on Obligations, ensuring there was no need for a comprehensive reform for decades. Admittedly, modern guidelines on limitation propose somewhat different concepts, focusing increasingly on the balance between the creditor and the debtor and on the simplification of the system. However, these guidelines are based on the modern discourse on human rights in private law and on the negative experience of some European jurisdictions with outdated and untransparent rules on limitation which – as opposed to the former Yugoslavia – remained unchanged for a century or more.

Key words: *Extinctive prescription. – Limitation of acts. – Mihailo Konstantinović. – Act on Limitation of Claims. – Right to fair trial. – Comparative law.*

Article history:

Received: 31. 7. 2022.

Accepted: 30. 10. 2022.